

են»¹։ Այդ մասին, սակայն, փաստեր չըտեսանք։ Թողունք որ դարձեալ անտեսողութեանց շարք մ'ընդունելու է Եղիշէն Բագրատունեաց ժամանակ տանելով։ Եւ ամէնէն առաջ լեզուն։ Հոս ալ ոչ մէկ անտեղութիւն կայ ըսել թէ Եղիշէն Չենակացիի հին Թարգմանութենէն ներշնչուած է, եւ կամ բնագրէն։ Բառացի նմանութիւններ չկան հոն. նիւթն է եւ անոր հարազատ վերլիշումը որ այդ պատրանքը կը գործէ ընթերցողին վրայ։

Աւելորդ կը համարիմ զբաղիլ Եղիշէի աղբիւր նշանակուած Մարգարէից գրքերուն² եւ Ոսկեբերանի³ հետ։

Եզրակացնելէ առաջ պիտի ակնարկենք անմահանուն Թովմաս Թերզեանի «Տեղեկագիր քննութեան»⁴ Բարգէն Ծ. Վ. գործին մասին, ուր նշանակալից են հետեւեալ տողերը.

«Կայ... նկատողութիւն մը զոր արդար է կշռին մէջ դնել, եւ այն է գործի մը ներքին կազմաւորելը։ Արդ վարդանանց պատմութիւնն այնպիսի սերտ միութիւն մ'ունի թէ ներշնչման եւ թէ արտադրութեան մասին... այնչափ միաձուլ է, որ այնպիսի գործ մը կցկտուր հաւաքածոյ մ'ենթադրել, հանապազօրեայ ընթերցման սահմանել աւելի դժուարաւ կը մկնուի քան պատմաց հակառակները։ Ըսել չէ թէ պատմագիրն ուրիշ հեղինակացը ընթերցմամբ տեղ տեղ ներշնչուած չըլլայ, բայց այս պարագայի մէջ նոր զարմանաց աղբիւր մը պիտի բացուի մեզ տեսնելով թէ ինչ ճարտարութեամբ զանոնք իւրացուցած է։ Հաւատացնելու համար վարդանանց պատմութեան գոթն մ'ըլլալու կարելիութիւնը՝ ամբողջ մատենագրական աշխարհի մէջ կարելի չլիար էր ցոյցնել նոյնօրինակ նորիշ երևոյթ մ'ալ»։

Արդ եթէ տրամաբանութիւնը պիտի ըլլայ հիմ մեր փաստերուն եւ ապացոյցներուն եւ ոչ կամայականութիւնը, պէտք է ընդունինք թէ, ինչպէս ներքին միաձուլ կազմութիւն մ'ունի Եղիշէն, նոյնպէս ան առաջին էջէն մինչեւ վերջին էջը նոյն լեզուն է որ կը գործածէ. նոյն՝ բառերու

եւ ձեւերու մէջ, ինչպէս պարսիկ տարրին մեծ քանակով։

Եղիշէն Է. դար փոխադրողներուն կը մնայ ընդունիլ անոր մէջ՝ եթէ տրամաբանութիւնը ներքէ՝ ստորեկ հետեւողը, միեւնոյն միջոց լեզուական զրական, գեղարուեստական հրաշակերտ մը ստեղծագործողը։

Այս Ա. մասին մէջ նկատեցինք աղբիւրներու երեւոյթը որպէս հետեւանք Եղիշէի հմտութեան, եւ որպէս իր պատմագրութեան հետ բարձր ու սերտ աղբիւր ունեցող գործեր. անոնց ներշնչումը այնքան բնական էր որ՝ բացակայութիւնն էր միայն որ թերի մը պիտի նկատուէր։

Աղբիւրները բնականօրէն երկու դասակարգի բաժնեցինք, եւ այդ իսկ Եղիշէն Ե. դարուն զետեղելու մեծ փաստն էր։

Եւ ստուգիւ, Մակար. գրքերն ու Եզնիկը կանուի են Եղիշէն. յայտնի է. եւ Ս. Յ.՝ Եղիշէն Մակար. գրքերու լեզուին մօտեցուց, Բարգէն Ծ. Վ. զայն դասական, եւ հելլենարանութենէ վերծ հուշակեց, խալաթեանց «Ոսկեդարու է» վճռեց, եւ անոր նման շատ մը հայ ու երուսաղի քանակներ (ինչպէս կ'ըսէ ինք Բարգէն Ծ. Վ.)՝ մինչ անդին Փիլոնի հայ Թարգմանութեան (ինչպէս եւ Արեւելեան վկայից ճառին գէթ վերջին մասերը՝ ըստ Հ. Տաշեանի) իրաւամբ զլացան Ոսկեդարու գահը, քանի որ ան թրծուած էր հելլենարանութեամբ. Եղիշէի լեզունն ստորին՝ նաեւ Ղազարինը։ Ուրեմն...։

Բայց Եղիշէի լեզուին կնիքը Ոսկեդարու Բ. շրջանին (260-500, շրջան՝ զոր արծաթի դար կ'անուանէ Թոռնեան) յաջորդով պիտի ապացուցանենք, համեմատելով Աստուածաշունչի, Եզնիկի հետ մէկ կողմէն, ինչպէս միւս կողմէն Է. դարու նմոյշներու. ուսկից պիտի տեսնենք թէ արդարեւ ստոյգ ու վաւերական է հայկական հին աւանդութիւնը որ Եղիշէն Փոքր Թարգմանիչներու կարգը կը դնէ։

(Հարունակելի) 2. Եղիշէն Փիլոնի Բարգէն Ծ. Վ. 1895, էջ 20, հւն. — 3. Ս. Ս. Արաբա, 1897, էջ 211. — 4. Եղիշէն հւն. (Բ. Մ. Վ. Է) էջ 454.

ՀԱՅ ԲԺՅԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տես Բազմ. 1931, էջ 75)

ԺԶ.

Քրիստոս ողորմի ոսկերիչ Կարապետին որ շինեց զաղբիւրն. Քրիստոս Աստուած աւրինէ զպարոն Խֆիքին զամիրին զթոռն, որ կրկին շինեց զաղբիւրն յիշատակ իւր արեւուն։

Այս արձանագրութեամբ աղբիւր մը կը գտնուի եղբր ժամանակին Տրապիզոն քաղաքի Ամենափրկիչ վանքին բակը, ինչպէս կը պատմէ Հ. Մինաս Բժշկեան իւր Պատմ. Պոնտոսի աշխատութեանը մէջ¹։

Գրուածը թուական չունի, բայց ըստ Հ. Մինասի, պէտք է ժամանակակից ըլլայ վանքին՝ որ շինուած է 1424ին, խօսքս Ստեփան Ծէմսէտլիի ծախքով, կիր Աւէքս Թագաւորի օրով եւ Պօղոս Բ. Գառնեցի կաթողիկոսի ժամանակ²։

Հ. Մ. Բժշկեան տեսած է այս աղբիւրը եւ կը գրէ անոր մասին հետեւեալ տողերը.

«Ուրիշ յիշատակագիր կայ վանքին աղբիւրին վրայ, որ դէպի հարաւ քիչ մը հեռուն անընդհատ կը վազէ պատուական ջուր, ուր քաղաքացիք ուխտ կ'երթան»³։

Յիշատակագիր ըսածը վերոգրեալ արձանագրութիւնն է, որուն ինչ տեսակ գիր ունենալը յայտնի չէ։ Աղբիւրը շինել տուողը եղած է ՈՍԿԵՐԻՉ ԿԱՐԱՊԵՏ. բայց տարիներ յետոյ ոմն Պարոն Խաչիկ թոռն Ամիրին, վերակերտել կու տայ այդ աղբիւրը շուրջ 1687ին⁴։ Ըստ Հ. Մինաս Բժշկեանի⁵։

Այս աղբիւրի մասին, բժիշկ Բարունակ պէյ Ֆէրուհիան ալ յիշատակութիւն մը ըրած է, իր դէպ ի այդ կողմերը 1847ին կատարած ճամբորդութեանը նկարագրութեան մէջ՝ սապէս.

«Վանքին արեւմտեան հարաւային կողմը եւ քիչ հեռի երկու աղբիւր կայ՝ «Կարապետի» եւ յաւադրիչը, բայց ջուրը «կտրած եւ ճամբայները խախտած»⁶։

Աւելորդ է ըսել թէ Տրապիզոնի Ամենափրկչեան այն վանքը այժմ աւեր աւերակ է բոլորովին, մինչ ժամանակին՝ այսինքն 15րդ դարու մէջ, շինուած էր այն պարսպապատ, հաստաւ՝ խոցերով եւ վերնատունով. ինչպէս կը վկայէ Հ. Բժշկեան⁶ եւ կ'աւանդէ մեզ անոր դրան վերեւի արձանագրութիւնը, զոր կը ներկայացնեմ եւ ես, ի յուշ յիշատակի Պոնտոսեան երբեմնի բեղուն Հայութեան։

Փառաց տաճար աստուածային
Յերկրի դրախտ կեանաց փայտին
Կանգնեալ յանուն ամենափրկչին
'Ի ուրն հարիւր քառակուսին
Եօթանասուն եւ երկուքին
'Ի կարողիկոսութեան Հայոց Մեծաց
Տէր Պօղոսի Ողորդաբանի
'Ի ժամանակս քարեպաշտի
Կիր Արքա քաղաւորի
Խօսայ Ստեփանոսըն պատուելի
Շինեաց տաճարս հրաշալի
Յիւր յիշատակ անկեղի
Եւ ծնողաց իւր կրկնակի
Եւ կեանցիկ իւրոյ մեղիքայ խաբուելին
Եւ զառակաց իւրոյ մեծի եւ փոքու

1. Պատմութիւն Պոնտոսի Վ. հւն. 1819 էջ 83.
2, 3, 4, ամբ.
5. Ճամայարմորդութիւն ի Բաղիլոն ըմդ հայտատան յամի 1849. Տպ Արմաշ 1876, էջ 239.
6. Պատմ. Պոնտոսի. էջ 83.

ԺԷ.

Յիշատակ է աղբիւրս Վարդերեսին եւ կողակցին Նուր մելիքին, թվին ԶԽ=(1491)

ի ստորեւ՝

Վերստին նորոգեաց Տօնրիլ մանտէսի Յակոբն թվին ՌՃՂԲին=(1743)

1491 թուականը կրող այս արձանագրութիւնը կը վերաբերի աղբիւրի մը որ կը գտնուի եղեր Քէֆէի Ս. Ստեփանոս կամարաշէն եւ բարձրագիր եկեղեցիին բովը. զայն տեսած է Հ. Մինաս Բժշկեան եւ անոր այս վերոգրեալ արձանագրութիւնը հրատարակած է 1830ին¹: Արձանագրութիւնը փորագրուած է եղեր մարմարինի վրայ եւ զետեղուած աղբիւրին ճակատը. կայ եղեր նաեւ ներքեւ փորագրուած Գառն Աստուծոյ մը:

Շինած են զայն 15րդ դարու վերջերը ոմն Վարդերես եւ կինը Նուր Մելիք, բայց երկու դար յետոյ 1743ին վերստին նորոգել կու տայ զայն Տօնրիլ² ՄԱՆՏԵՍԻ ՅԱԿՈԲ, ինչպէս կ'աւանդէ երկրորդ արձանագրութիւնը:

ԺԸ.

Յիշատակ է աղբիւրս Խօճայ Ծատուրին եւ իւր կողակցին Պիքաչային եւ իւր զաւակացն Մայրամ խանութին ուղուպիքային եւ իւր ծնողացն Պիսթային եւ Մայրայ խանութին եւ իւր պապուն քեպանաքին իւր վարպետին Աստուածատրին, թվին ՌԼԷ:

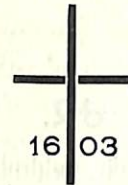
Հ. Մինաս Բժշկեան, տեսած է 16րդ դարուն մէջ շինուած այս աղբիւրն ալ, որ կը գտնուէր Քէֆէի մէջ եւ որու համար կը գրէ.

«Անդ ի գլուխ լերին յաւուրս մեր....
«առ ստորոտով լերին կառուցեալ կայ
«մեծ աղբիւր կամարաշէն բարեջուր եւ
«մշտահոս» ի ճակատու ընթերցաք զար-
«ձանագիրդ (վերոգրեալը) ի վերայ մար-
«մարինն»³:

Հ. Մինասի երկասիրութենէն քաղած եմ ես ալ սոյն արձանագրութիւնը⁴:

ԺԹ.

ՎԱՐԴԱՆ, ԱԲՐԱՀԱՄ, ՕՂԻՏԱՅ, ՕՀԱՆ

Այս անունները կը կարդացուին եղեր աղբիւրի մը վրայ, որ Բալուի Խամիշի կոչուած գիւղին մէջ է շինուած, եւ զոր ինձ կը ծանօթացնէր Բալուի Առաջնորդ, Եզնիկ Եպիսկոպոս Գալաթեան, 1914 յուլիս 8/21ին առ իս ուղղած մէկ նամակովը. եւ կ'ըսէր՝ թէ երկաթագիր փորագրուած են «ատոնք, ներքեւն ալ քառաթեւ պարզ խաչ մը ու 1603 տարեթիւը թուանշաններով գրուած:

Եզնիկ Եպիսկոպոս նահատակուեցաւ տեղահանութիւններու միջոցին:

Ի.

ԱՅՍ ԽԱԶ ԵՒ ՇԻՆՈՒԱԾԻ ԱՂԲԵՐՍ Է ԳՈՐԾ ՏԵԱՌՆ ՅԱԿՈԲԱՅ ԵՒ ԵՂԲՈՐ ԻՐՈՅ ԱՏԵՓԱՆԻ: ԱՒԱՐՏԵԱԼ ՅԱՄԻՆ ԸՍՏ ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՀԱՅՈՑ 1000 ԵՒ 60: ԱԲՐԱՀԱՄ (ԲԱՐԱԿՈՓՆ?) ԿԱՏԱՐԵԱՅ ԶԱՅԻ ՀԱՒԱՏԱՐՄՈՒԹԵԱՄԲ:

(1060 + 551) = 1611 թուականով շինուած այդ աղբիւրին արձանագրութիւնը քաղած եմ Բագմավէպի մէջ 1898ին հրատարակուած երկար յօդուածէ մը¹ որ կը խօսի Գուլիերայ (Լեմպերկ) հին Հայ գաղութի եւ անոր ճարտարարուեստի մասին:

1. Ճամապարհորդութիւն ի Ղևնաստամ. Հ. Մ. Բժշկեան, Վենետիկ 1830, էջ 355.
2. Տեղւոյ մը.
3. Ճամապարհորդութիւն ի Ղևնաստամ. Վենետիկ 1830, էջ 354. — 4. Ամը.
4. Բագմավէպ 1898 «Հայր Գուլիերայ» էջ 562.

Սոյն արձանագրութիւնը Հ. Ղ. Աւիշան ալ հրատարակեց 1893ին² եւ նաեւ Կ. Կոստանեան 1913ին³: Յայտնի է թէ ի՞նչ տեսակ գիրեր ունի:

ԻԱ.^ա

ՀԱՆԳՍԱՐԱՆ

ՀԱՆԳՍԱՐԱՆՍ ԱՅՍ ՀՐԱՇԱԳԱՌ ԵՒ ՊԱՏՈՒԵԼ Ի ՎԱՅՆԵԼԱԿԻՐ ԶՈՐԻՆՈՒԱԾՈՎԷ Ի ՀԱՆԴԻՍ Ի ՈՒՆԻ ԱՒԱՆԴ ԶՄԱՐՈՐ ՄԱՐՄԻՆ ԲԱԶՄԵՐԶԱՆԿ Ի ՏԵԱՌՆ ՅԱԿՈԲԱՅ ՀԱՅՈՑ ԸՆՏՐԵԱԼ ՀԱՅՐԱՊԵՏ Ի ՈՐ ՓՈԽԱՆՈՐԴ ՀՈՐ ՄԵՐ ՄԻՐՈՅ ԼՈՒՍԱՒՈՐԶ Ի ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՕՅԵԱԼ ՆՈՐԻՆ ՕՐԸՆԵԱԼ ԳԱՀ Ի ԵՒ ԱՐԴ ՏԱՊԱՆՍ ԲՈՒԺԻՉ ԱԹՏԻՑ ՄԱՐՄՆԱԿԱՆ Ի ՅՈՒՍՈՎ Ի ՍԱ ԴԻՄԵՏԵԼՈՅ ՀՐԱՇԵՐԻ ԶԱՅՏՆ Ի ԶԿԱԶՄՈՂ ՍՈՐԻՆ ՅԻՇԵԼ Ի ՏԵՐ ԶԱՐՄԻՐ ՀԱՅՏ Ի ԶԶԱԲԱՐԻԱՅՆ ՈՐ ԽԱԼԻՖԱՅ ՀԻՒՄՆԱԿԱՆ Ի ՀԱԶԱՐ ՀԱՐԻՐ ԳՐԱՆ ԵՒ ԻՆՆ ՀԱՅՈՑ ԹԸՎ Ի ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՌԻՐ ԱՄՍՈՅ ՀՈՒՄՍՅ ՕԳՈՍՏՈՍ Ի

ՍՈՒՐԲ ՀՈՐՍ ՀԱՆԴ
ՈՒՄ ՅԵՂԵՐ ԹՎԻՆ Ռ,
ՃԻԹ ՕԳՈՍՏՈՍԻ Ա.

Զուգայեցի Յակոբ կաթողիկոսին Տապանագիրն է սա, որուն եօթներորդ տողը կը յայտնէ՝ թէ անոր գերեզմանը մարմնակաւ ախտերու շուրջ է:

Յակոբ կաթողիկոս վախճանած է Կ. Պօլսոյ մէջ 1680ին եւ թաղուած է Բեբայի հին Ազգ. Գերեզմանատունին ճիշդ կեդրոնը. անոր գերեզմանը մինչեւ այսօր մեծ ուխտատեղի է. ամէն շաբաթ օր՝ հայ եւ օտարազգի տեսակ տեսակ հիւանդներ՝ մանաւանդ ջղային տաճնապ ունեցողներ, կը դիմեն հոն բժշկութիւն խնդրելու:

Շիրիմը կերտուած է մարմարեայ սլաքաձէր քարէ եւ հորիզոնական դիրքի մէջ դրուած է՝ քառակուսի մեծ պատուանդանի մը վրայ՝ դարձեալ մարմարեայ:

Աղբոջը ունի 2,50 մեղր երկայնութիւն, 1,50 լայնութիւն եւ զրեթէ մէկ մեղր բարձրութիւն:

2. Հնութիւնը հայրենեաց ի գաւառին Նրմէալու. էջ 132.
3. Սիսական էջ 355.
4. Վիմական Տարեգիր էջ 188.

Աղբիւրը՝ պատկերէն դատելով կը ներկայացնէ խիստ գեղեցիկ զարդանկարներ, եւ լատիներէն ու հայերէն արձանագրութիւն մը, որ է վերոգրեալը: Գիրերը երկաթագիր են իրարու ընդելուզուած եւ ղեղարաւ ընթանելի:

Լատիներէն գրուածն ալ է՝ Jacobus Armenus bono publico, այսինքն. «Յաւոր Հայկազն հասարակաց բարոյն համար»:

ԻԱ.

Արդ ի թուականիս ՌՃԺԴ, մեր Շօռօթեցի Փշրկանց Խօճա Սահակ եւ Զաքարեայս բերաք աղբիւր ի գեղոյս յիշատակ մեզ եւ ծնողացն Մահդասի Մարգարին եւ Նազլու Խանին եւ կողակցացն մերոց Մարեանցն եւ մեր որդւոցն Թուֆասին ի Ժամանակս Հայրապետութեան Տեառն Յակոբայ եւ Թագաւորութեան փոքր Շահաբասին. յիշողքդ յիշեալ լիջիք:

1665 (1114 + 551 = 1665) թուականին շինուած այս աղբիւրը կը գտնուի եղեր Երնջակ գաւառի Շուռթ գիւղի Ս. Լուսաւորիչ վանքի տաճարին հարաւայտովը, բայց աւերակ է եղած, անեղծ թողլով իր արձանագրութիւնը՝ զոր քաղած եմ Արխատակէս Վարդապետ Սեղրակեանի 1872ին հրատարակած մէկ աշխատութեան մէջէն²:

Գլխի դին ղրուագուած է գեղեցիկ Չաթալթագ մը, կուրծքին վրայ խաչ, կարծես եւ եմբիփորոն:

Տապանագրին վերեւի «Հանգստարան» բառը փորագրուած է պատուանդանին գլուխը. իսկ բուն շիրմագրին առաջին վեց տողը անոր հարաւային էջին վրայ եւ երկրորդ վեց տողն ալ հիւսիսային էջին վրայ:

Կաթողիկոսին մահուան թուականը երկրորդ անգամ կրկնող երեք տողերն ալ փորագրուած են իրարու սերտ կերպով ընդելուզուած, որով ընթերցումը քիչ մը դժուարութեամբ կ'ըլլայ:

Տապանագիրս առաջին անգամ հրատարակած է 1898ին, Վիեննական Միութարեան Հ. Ալ. Վ. Պալման. բայց իսկականէն փոքր ինչ տարբեր¹:

Ուրիշներ ալ զայն հրատարակած են ազգային թերթերու մէջ, միշտ մոռնալով մահուան թուականը ցոյց տուող երեք տողիկները:

Վերջին անգամ զայն ներկայացուցի եւ երեմիա Չէլէպիի Ծանօթագրութիւններու մէջ²:

ԻԲ.

Շնորհիւ Տեառն շինեցաւ սուրբ աղբիւրս ձեռամբ Դանիէլ վարդապետի թվին ՌՃԼԸ հրամանաւ մուստաֆա պէկի

1689 թուականը (1138 + 551 = 1689) կրող այս աղբիւրը՝ զոր Դանիէլ վարդապետ մը շինել տուեր է. կը գտնուի եզեր՝ Հազրօէէն կէս ժամ հեռու գտնուած Ս. Թովմաս Առաքելի վանքին դուռը:

Ժամանակին յղած է ինձ զայն՝ Զաւէն եպ. Եղիսեան (նախորդ պատրիարք Կ. Պոլսոյ), երբ Առաջնորդական պաշտօնով կը գտնուէր այն կողմերը:

ԻԳ.

ՇԻՆԵԱԼ, ՁԵՌԱՄԲ ՄԵՅՄԱՐ ԽԱՉԱՍՐԻՆ
ԹՎ. ՌՃԹԼ

Աղբիւրի մը արձանագրութիւնն է, զոր հրատարակած էր Բիւզանդիոն 1914ին: ԽԱՉԱՍՐԻ անուն հարտարապետ մը կը յիշատակուի մէջը, բայց ՌՃԹԼ թուականը ինձ անհեթեթ կ'երեւի. կամ այն է՝ որ տպագրական սխալ մ'է՝ զործուած թերթին կողմէ, եւ կամ փորագրութիւնը ճիշդ չէ: Ըստ իս՝ այդ թուականը՝ որ անկասկած հայկականն է, ըլլալու է՝ կամ ՌՃԼԹ (1139 + 551 = 1690) եւ կամ պարզապէս ՌՃԹ (1109 + 551 = 1660): Աւելի հաւանականը առաջինն է եւ պէտք է ընդունիլ թէ այդ աղբիւրը շինուած է 1690ին:

ԻԴ.

Պատճառ եղեն հանել այս քաղցր ջրիս տեղի Յակոբ Գեղէ է որ ապուշեղ անուանի որդիք Կիւրդի եւ Մարիամի Մարտիրոս Յովնանէս Գաբրիէլի այլ եւ ընկեր սոցին հաճի Սարգսի ծախիւք փողովք իւրեանց հալալ արդիւնք վասն ըմպելոյ պասքելոցն ծարաւ 'ի քաշելոյ ջրոյս եւ տալ ըմպել կամեցողի, այգի մի առեալի Ղարթալի գիւղի վասն հախ տալոյ Սորա մշակի գլխիս առնելն ի տարէ գլխի տալ վարձս սորին ըսպասաւորի եթէ ոք խափանէ ի Տէր պատժի թվին ՌՃԾԵ: Խնդրեմք վեհից եւ հարց մերոց ըմպել ջրոյս ասէք Աստուած ողորմի:

Այս արձանագրութիւնը կը գտնուի Կ. Պոլսոյ Պաշքըլի Ազգ. գերեզմանատունը՝ մեծկակ ջրհորի մը բերանին եզերքը կանգուն՝ թուի մարմարէ կոփուած քառիջեան եւ 2 մեղր երկայն սիւնի մը վրայ:

29 տողէ բաղկացեալ է, երկաթագիր փորագրուած. գիրերը շատ տճեւ եւ իրարու ընդելուզուած ու բաւական մը մաշած,

1. «Պատմ. կաթողիկէ վարդապետութեան ի հայս եւ միութեամ սորա ընդ հռովմէական եկեղեցւոյ», Վիեննա, էջ 164-165.
2. «Ներսիս Չէլէպի. Ստամբուլոյ պատմութիւն» Վիեննա հատոր Բ. էջ 602-603.
3. «Բիւզանդիոն» Կ. Պոլս 1914 թիւ 17/30, թիւ 5508.

զոր անձամբ ընդօրինակած եմ 1913ին, ողբացեալ Հ. Թովմաս Կեօրեան վիեննական Միութարեան վարդապետին հետ:

Հայոց ՌՃԾԵ եւ Քրիստոսի (1155 + 551 =) 1706 թուին այդ ջրհորը փորել տուած են, ինչպէս կը յայտնէ արձանագրութիւնը, Ահնայ Ապուշեղ գիւղէն՝ Կիւրեղի եւ Մարիամի գաւակները՝ Մարտիրոս, Յովնանէս եւ Գաբրիէլ եւ ասոնց ընկերը Հաճի Սարգիս:

Ջրհորը բանալ տալով հանդերձ, անոր պահապան ու վերակացու եղողին ալ թռչալը ապահովելու համար, սոյն անձերը Կ. Պոլսոյ Ասիական կողմը Գաբրալ կուսած գիւղին մէջ այգի մը կը գնեն եւ անոր բերած տարեկան եկամուտը կը յատկացնեն այդ նպատակին. ինչ վեհ զգացում....

Այս բարերարներուն շինած հորին ջրը ո՛չ միայն գերեզմանատունը այցելողներուն ծարաւը անցընելու համար եղած է, այլ եւ՝ հետզհետէ գործածուած է ջրելու այն տեղի ծառերը, որով՝ (էր երբեմն) Պալքըլի Ազգային Գերեզմանատունը սօսիներով ու բարտիներով ծածկուած խորհրդաւոր անտառի մը ձեւն առնել սկսած էր, ինչ որ գերեզմաններու համար առողջապահական մեծ պահանջ մ'է. ծառ եւ ծաղիկ:

Աւելորդ է ըսել, թէ Ջրհոր-մրհոր գոյութիւն չունի այժմ, Գաբրալի այգին ալ անհետ եղած է ի սպառ, եւ գոնցէ վերոյիշեալ սիւնն ալ՝ որ երկու եւ կէս դարու հնութիւն մ'էր, կոտորուած ու ջնջուած է ներկայիս:

(Շարունակելի)

Տ. Վ. Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

ՀԻՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴԻ ԽԱՉԱՍ

BELLԻ ՈՒՂԵԳՐՈՒԹԻՒՆԸ 1715ԵՆ՝

Այս ուղեգիրը՝ Bell՝ Կովկասեան Հայաստանէն անցած է 1715-1716ին, իբր անդամ Սէն Բեթէրսպուրկէն՝ Ռուսիոյ Մեծն Պետրոս Կայսեր կողմէն՝ Իսպահան, Պարսից Շահ Հիւսէյնի արքունիքը ղրկուած դեսպանութեան:

Թանկագին վկայութիւններ կան հոն Հայ վաճառականական գործունէութեան համար, թէեւ մանրամասնութիւններ եւ անուանական յիշատակութիւններ կը պակսին 1715ի այս ուղեգրութեան միջոցին, այսու հանդերձ ծանօթութիւններ կը տրուին հոս ու հոն գտնուող Հայոց վրայօք, տեղեկութիւններ որոնք անտարակուսելի է որ օր մը օգտակար կերպով պիտի

գործածուին: Այս պարագաները նկատի առնելով է որ Թարգմանաբար ըրած իմ այս «Հին ճանապարհորդք ի Հայս» յօդուածաշարքին օգակեցի նաեւ Bellի ուղեգրութիւնը:

Ստորեւ կ'արտագրեմ՝ Թարգմանելով Անգլիերէնէ՝ Bellի ուղեգրութեան Հայոց վրայօք եղած վկայութիւնները:

Յուլիս 13, 1715 «Աստրախան նշանակելի առեւտրական վայր մ'է որ կը

1. Bell's travels in Asia. էջ 273. A General Collection of the Best and Most Interesting Voyages and Travels. - by John Pinkerton. London 1811.